

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-155>

УДК 159.922.73–053.4(043.3)

Мельник І.С., Река О.В.

Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ОПОСЕРЕДКОВАНОЇ ПАМ'ЯТІ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ ТВОРЧИХ ІГОР

Анотація. У статті описано емпіричне дослідження проблеми психологічного супроводу опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку у процесі творчих ігор. Визначено психологічні особливості взаємозв'язку рівня розвитку опосередкованої пам'яті дітей та рівня розвитку їх творчої ігрової діяльності. За результатами дослідження виокремлено декілька підгруп дітей з різними рівнями розвитку пам'яті та ігрової діяльності. У статті також подані елементи розробленої комплексної системи роботи з розвитку опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку у творчій ігровій діяльності, що довела свою ефективність при впровадженні у практику роботи дошкільного закладу освіти. Описані рекомендації для вихователів з проблеми психологічного супроводу опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку у процесі творчих ігор. Виокремлено основні перспективи дослідження з даної проблематики.

Ключові слова: пам'ять, опосередкована пам'ять, розвиток пам'яті, ігрова діяльність, творча гра.

Melnyk Inna, Reka Olena

Pedagogical Institute of Kyiv Grinchenko University

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE OF THE DEVELOPMENT OF MEDIATED MEMORY OF KINDERGARTEN IN THE CREATIVE GAME PROCESS

Summary. The article clarifies and systematizes the theoretical aspects of the problem of psychological support of indirect memory of older preschool children in the process of creative games, as well as describes the results of an empirical study with the development of a comprehensive system of work on the development of indirect memory of older preschool children in creative play. In this empirical study, diagnostics of the levels of memory development of older preschoolers and the levels of development of the structural components of their creative games were performed. The psychological peculiarities of the relationship between the level of development of indirect memory of children and the level of development of their creative play activity are determined, namely, by means of correlation analysis it is established that the development of play activity of older preschool children and the development of their memory are closely interrelated. It was found that children who have well-developed structural components of creative play showed good results in diagnosing the development of their indirect memory, which indicates that the level of development of the child's creative play activity directly affects the level of development of his indirect memory. According to the research, several subgroups of children with different levels of memory and game development were identified, the opportunities and developmental features of which were taken into account during the development and planning of the system of work for the development of indirect memory of preschool children in creative games. The article also presents the elements of the developed complex system of work for the development of indirect memory of older preschool children in creative play activities, which proved its effectiveness in the implementation of pre-school education. The recommendations for educators on the problem of psychological support of indirect memory of preschool children in the process of creative games are described. The main perspectives of further searches on these issues are highlighted, which are to investigate the problems of understanding by parents of children the importance of developing different types of memory in creative games.

Keywords: memory, mediated memory, memory development, game activity, creative play.

Постановка проблеми. У дошкільному віці пам'ять дитини стрімко розвивається, відбуваються кількісні зміни, які призводять до того, що дитина може запам'ятовувати і «тримати в голові» все більше інформації. Також відбуваються якісні зміни: якщо в молодшому дошкільному віці дитина запам'ятовує та відтворює інформацію мимовільно, без свідомої мети, то, починаючи з середнього дошкільного віку поступово починає розвиватися довільна пам'ять дитини, коли вона може ставити перед собою свідому мету – запам'ятати, пригадати і відтворити, використовувати для цього спеціальні дії та прийом. У дошкільному віці активно розвиваються різні види пам'яті, однією з яких є опосередко-

вана пам'ять. Спостереження за дітьми свідчать, що пам'ять дітей дошкільного віку доцільно розвивати в процесі ігрової діяльності, за допомогою системи спеціально підібраних ігор та вправ з дітьми. В системі, спрямованій на розвиток пам'яті дітей, ігри та вправи повинні мати різну складність та підбиратися таким чином, щоб враховувати наявний рівень розвитку пам'яті та відповідно рівень розвитку дитячої гри. Однак, не менш важливими є і творчі самостійні ігри дошкільників. Вони виникають спонтанно, вимагають включення уяви, підкріплені великим інтересом зі сторони дитини, тому потенціал таких ігор для розвитку опосередкованої пам'яті дошкільників значний. Тому уточнення і систе-

матизація теоретичних аспектів даної проблеми, здійснення емпіричного дослідження з розробкою комплексної системи роботи з розвитку опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку у творчій ігровій діяльності є надзвичайно важливою та актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В українській та зарубіжній психології питанню пам'яті дітей дошкільного віку присвячені роботи ряду вчених, встановлено поняття пам'яті, її функції, процеси та види, індивідуальні властивості (О.М. Леонтьєв, Л.С. Виготський, Г. Ебінгауз, С.Л. Рубінштейн, З.М. Істоміна, О.В. Скрипченко, О.П. Сергєєнкова, С.Д. Максименко та багато інших). Залежно від того, що запам'ятовується та відтворюється, розрізняють за змістом: образну, словесно-логічну, рухову та емоційну пам'ять [1, с. 301]. В.М. М'ясищев з'ясував, що якість запам'ятовування матеріалу залежить від емоційного ставлення до нього, – позитивного, негативного чи байдужого [2, с. 182]. Залежно від характеру перебігу процесів пам'яті, її поділяють на мимовільну та довільну. Це два послідовних етапи розвитку пам'яті [2, с. 182]. Дослідженнями О.О. Смирнова і його співробітників доведено, що наявність зацікавленості до предмету та емоційне сприймання інформації є важливим стимулом мимовільного запам'ятовування. Залежно від часу закріплення і зберігання матеріалу пам'ять поділяють на сенсорну, короткочасну і тривалу (О.В. Скрипченко, П.А. М'ясоїд). Дослідження П. Зінченка, О.О. Смирнова виявили залежність запам'ятовування від зв'язку матеріалу з мотивами, метою та умовами діяльності [2, с. 186]. С.Д. Максименко, О.П. Сергєєнкова поділяють пам'ять на короткочасну, довготривалу та оперативну.

Для нашого дослідження є цікавою класифікація пам'яті за використаними для запам'ятовування засобами. Так, за цим критерієм виділяються: *безпосередня пам'ять*, яка являє собою пряме механічне відображення подій і явищ; це найбільш простий і примітивний вид пам'яті, характерний для ранніх стадій розвитку людини як у філогенетичному, так і в онтогенетичному плані; *зовні опосередкована пам'ять*, характерна для більш високого ступеня культурно-історичного розвитку людини; являє собою перший крок до оволодіння і управління пам'яттю. Це спроба забезпечити свій спогад, виокремлення якогось сліду пам'яті з допомогою стимулу, що виконує функцію засобу запам'ятовування; *внутрішньо опосередкована пам'ять* – це вища форма пам'яті, логічна пам'ять, коли відбувається перехід від вживання зовнішніх засобів запам'ятовування до внутрішніх елементів досвіду. Для того, щоб цей перехід міг відбутися, самі внутрішні елементи повинні бути достатньо сформовані. У цьому процесі формування внутрішнього досвіду людини центральна роль належить мовленню і мисленню. Зазначимо, що дослідженнями опосередкованої пам'яті займалися О.М. Леонтьєв, Л.С. Виготський, С.Д. Максименко та інші.

Доповнювати та збагачувати досвід дитини, розширювати можливості її пам'яті, урізноманітнювати її діяльність, можна за допомогою різних видів ігор, такі як дидактичні ігри, рухливі, на-

родні ігри та всі види творчих ігор (Д.Б. Ельконін, З.М. Істоміна, Р.В. Павелків, В.С. Мухіна, Т.В. Дуткевич та ін.). Проблеми розвитку психічних процесів дітей у іграх, включаючи розвиток їх пам'яті, піднімалися у роботах таких відомих психологів та педагогів як Д.Б. Ельконін, О.О. Смирнов, С. Русова, Ф. Фребель та ін. Гра – провідна діяльність дітей дошкільного віку, закладений в самій дитині принцип пізнання себе та оточуючого світу. Про це свідчать праці вітчизняних та зарубіжних педагогів (Л.С. Виготський, О.В. Усова, О.В. Запорожець). О.В. Усова писала, що дидактичні ігри, ігрові завдання та прийоми дозволяють підвищити сприймання дітей, урізноманітнюють навчальну діяльність, вносять інтерес [6, с. 170]. Г.А. Урунтаєва, О.В. Усова займалися систематизацією ігор, описанням їх характеристик, класифікували ігри. Творчі ігри дітей вивчав Д.Б. Ельконін, який пропонував виділяти 4 рівня розвитку сюжетно-рольової гри, пов'язаних з динамікою її компонентів [7, с. 35].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У підборі вправ та ігор, призначених для розвитку пам'яті дітей дошкільного віку, треба враховувати необхідність розвитку всіх видів пам'яті дітей: образної (що є провідною в дошкільному віці і тісно пов'язана з мисленням), рухової (як основою для засвоєння складних сенсомоторних навичок трудової, ігрової, музичних, спортивної діяльності тощо), словесно-логічної (яка реалізується в описовому та пояснювальному мовленні), та емоційної (що зберігає враження про відносини і контакти з навколишнім, застерігає від можливих небезпек або, навпаки, підштовхує діяти). У творчих іграх можна з успіхом розвивати всі ці види пам'яті з використанням опосередкованих засобів, тобто розвивати опосередковану пам'ять. Ці аспекти порушеної проблеми потребують подальшого вивчення, що і визначило проблематику проведення нашого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є огляд емпіричного дослідження проблеми психологічного супроводу опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку у процесі творчих ігор, а саме розкриття психологічних особливостей взаємозв'язку рівня розвитку опосередкованої пам'яті дітей та рівня розвитку їх творчої ігрової діяльності та опис комплексної впровадженої у практику системи роботи з розвитку опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку у ігровій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для емпіричного дослідження проблеми психологічного супроводу опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку у процесі творчих ігор нами було організовано емпіричне дослідження, у якому взяла участь 20 дітей 5-6 років (вихованці ЗДО № 589 м. Києва).

Для дослідження опосередкованої пам'яті нами була використана методика «Діагностика опосередкованої пам'яті» О.М. Леонтьєва. Її зміст полягав у тому, що перед досліджуваними розкладалися 30 карток у будь-якому порядку, але так, щоб вони їх всі добре бачили. Після цього давалася наступна інструкція. «Тобі потрібно буде запам'ятати ряд слів. Для того щоб краще їх запам'ятати, потрібно кожного разу, коли

я називатиму слово, вибрати одну із карток, яка б допомогла це зробити. Ось, наприклад, перше слово, яке потрібно запам'ятати – дощ. На жодній картці дощ не намальований, проте можна вибрати картку, яка б допомогла запам'ятати це слово». Коли дитина вибирала картку, її відкладала в сторону і запитували: «Як ця картка нагадує про дощ?». Якщо досліджуваній приступав до роботи без бажання, то це запитання задавалося, починаючи із 3-4 слова. Всі відібрані картки відкладалася в сторону. По закінченню експерименту, досліджуваному показували картки у будь-якому порядку, а досліджуваній мав відтворити слова та як (за якою ознакою) він поєднав цю картку та слово.

Оцінка результатів методики «Діагностика опосередкованої пам'яті» здійснювалася за наступним принципом: за кожне правильно відтворене слово або словосполучення дитина отримувала 1 бал. Правильно відтвореними вважалися не тільки ті слова і словосполучення, які відновлені по пам'яті буквально, але і ті, які передані іншими словами, але точно за змістом. Приблизно правильне відтворення оцінювалося в 0,5 бали, а невірне – в 0 балів. Максимальна загальна оцінка, яку дитина могла отримати за даною методикою, дорівнювала 10 балам. Таку оцінку дитина отримувала тоді, коли правильно згадувала всі без винятку слова і вирази. Мінімально можливою оцінкою є оцінка – 0 балів, у тому випадку, коли дитина не могла згадати за малюнками і позначками жодного слова.

Результати методики показали, що у 10% дошкільників виявлено дуже високий рівень опосередкованої пам'яті, у 30% дошкільників – високий рівень, у 50% – середній рівень і у 10% – низький рівень розвитку опосередкованої пам'яті. Дітей старшого дошкільного віку з дуже низьким рівнем опосередкованої пам'яті не було виявлено. Отже, можна відзначити досить високі

результати у дітей, що свідчить про те, що коли запам'ятовування відбувається під час прикладної діяльності та певної додаткової стимуляції, матеріал запам'ятовується набагато краще.

На наступному етапі нашого дослідження для вивчення особливостей розвитку пам'яті дітей старшого дошкільного віку у грі проводилася діагностика рівня розвитку їх ігрової діяльності. Дослідження проводилось відповідно до рівнів розвитку структурних компонентів творчої гри дошкільників за схемою, розробленою Д.Б. Ельконіним (таблиця 1).

Оцінка результатів здійснювалася за наступним принципом: дитина отримувала певну кількість балів за кожним показником рівня розвитку структурних компонентів творчої гри (задум; зміст; ігрові дії; правила, згідно таблиці 1) відповідно до рівнів розвитку гри. Тобто, за кожен показник вона могла отримати від 1 до 4 балів. Максимальна оцінка, яку дитина могла отримати, складала 16 балів (що відповідає IV рівню розвитку гри), мінімальна – 4 бали (I рівень розвитку гри).

В процесі спостереження за творчими іграми старших дошкільників висновки про рівень розвитку ігрової діяльності робилися наступним чином:

– 15-16 балів – дуже високий рівень розвитку структурних компонентів творчої гри дошкільників;

– 11-14 високий рівень розвитку структурних компонентів творчої гри дошкільників;

– 7-10 балів середній рівень розвитку структурних компонентів творчої гри дошкільників;

– 4-6 бали – низький рівень розвитку структурних компонентів творчої гри дошкільників.

Результати методики показали, що у 10% дошкільників виявлено дуже високий рівень розвитку структурних компонентів творчої гри, у 25% – високий рівень (можна сказати, що 35% дітей досліджуваної групи має достатньо високий рівень розвитку гри), у 55% (майже полови-

Таблиця 1

Показники рівня розвитку структурних компонентів творчої гри дошкільників

Рівні розвитку гри	Зміст показників рівня розвитку структурних компонентів творчої гри
I рівень	задум визначається цікавістю до іграшки та предметних дій
	зміст реалізується у діях з предметами
	ігрові дії з предметами одноманітні, повторювані
	ролі не називаються, визначаються іграшкою, не пов'язані між собою
	правила відсутні
II рівень	задум визначається цікавістю до спілкування з однолітками
	зміст реалізується у діях з предметами, спрямованими на іншу дитину
	ігрові дії послідовні, коло дій виходить за межі одного типу
	ролі називаються, розподіляються, реалізуються через ігрові дії
	правила не приймаються, але їх порушення помічаються
III рівень	задум визначається цікавістю до виконання ролі у спільних іграх
	зміст реалізується у діях, які спрямовані на передачу ставлення до партнера
	послідовність та різноманітність ігрових дій визначається однією роллю
	ролі названі до початку гри, розподілені, рольове мовлення
	правила обговорюються, порушення логіки ігрових дій виправляються
IV рівень	задум визначається цікавістю до рольових стосунків у грі
	зміст реалізується у діях, в яких виявляється ставлення до ролі
	ігрові дії різноманітні, послідовні, спрямовані на партнерів по грі
	ролі названі, розподілені, рольове мовлення, позаігрові стосунки відсутні
	правила чітко окреслені, порушення їх не допускається

ни групи дітей) – середній рівень і тільки у 10% дошкільнят – низький рівень розвитку творчої ігрової діяльності.

В рамках вивчення психологічних особливостей розвитку пам'яті дітей старшого дошкільного віку у грі та виявлення впливу розвитку ігрової діяльності на рівень розвитку пам'яті дітей старшого дошкільного віку, ми мали можливість встановити статистично значимий взаємозв'язок (в межах охопленої нашим дослідженням кількості дітей) між рівнем розвитку опосередкованої пам'яті дітей та рівнем розвитку їх творчої ігрової діяльності.

Результати порівняння цих двох досліджень за з'ясованими рівнями розвитку спочатку були внесені до таблиці (таблиця 2).

Далі за допомогою здійснення кореляційного аналізу (на основі внесених порівняльних даних рівнів розвитку творчих ігор та рівнів розвитку опосередкованої пам'яті у кожної дитини) ми зробили висновок, що розвиток ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку та розвиток їх пам'яті тісно взаємопов'язані між собою (коефіцієнт кореляції за Пірсоном приблизно дорівнює 0,76).

Отже, в результаті аналізу виявилось, що діти, у яких добре розвинені структурні компоненти творчої гри, в більшості своїй, показали гарні результати під час діагностування розвитку їх опосередкованої пам'яті. За результатами комплексного аналізу проведеного дослідження, ми впевнилися в тому, що рівень розвитку творчої ігрової діяльності дитини безпосередньо впливає на рівень розвитку її опосередкованої пам'яті. Тому пам'ять дитини необхідно розвивати в процесі саме ігрової діяльності, за допомогою спеціально підбраної системи ігор та вправ.

У процесі дослідження нами було виокремлено декілька підгруп дітей з різними рівнями розвитку опосередкованої пам'яті та творчої ігрової діяльності: діти з низьким рівнем розвитку пам'яті та ігрової діяльності; діти з середнім рівнем розвитку пам'яті та ігрової діяльності; діти з високим рівнем розвитку пам'яті та ігрової діяльності. Зрозуміло, що під час розробки та планування системи роботи з розвитку опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку, ми враховували можливості та особливості розвитку кожної з цих підгруп.

З метою розвитку опосередкованої пам'яті дітей в процесі ігрової діяльності нами була розроблена та впроваджена система спеціально підібраних ігор та вправ з дітьми старшого дошкільного віку, яку ми назвали «Запам'ятайка». До системи було включено ігри за правилами та вправи на розвиток мислення, уваги, різних видів пам'яті дітей, які рекомендовано використовувати як під час ігрової діяльності, так і в процесі освітньої діяльності з дітьми; під час ранко-

вої зустрічі, на прогулянках, у другій половині дня; під час індивідуальної роботи, роботи підгрупами або групою.

Запропоновані в системі ігри та вправи для дітей старшого дошкільного віку доцільно використовувати під час проведення різних видів освітньої діяльності (формування математичних уявлень, розвитку мовлення та грамоти дітей, ознайомлення з довкіллям тощо), але більш ефективною, наприклад, буде гурткова робота, виконання ігор та вправ у процесі цілеспрямованого комплексного або інтегрованого заняття. Кількість ігор та вправ, які використовуються, також як і час проведення, залежать від складності виконання, зацікавленості дітей в ігровому процесі, обізнаності дітей у грі, її новизни для них. Бажано додавати не більше однієї нової для дітей гри на день, інші повинні бути знайомими чи частково знайомими, можна проводити знайомі ігри з поступовим ускладненням.

В процесі підбору вправ та ігор для дітей враховувалась необхідність розвитку всіх видів пам'яті: образної (що є провідною в дошкільному віці і тісно пов'язана з мисленням), рухової (як основою для засвоєння складних сенсомоторних навичок трудової, ігрової, музичних, спортивної діяльності тощо), словесно-логічної (яка реалізується в описовому та пояснювальному мовленні) та емоційної (що зберігає враження про відносини і контакти з навколишнім, застерігає від можливих небезпек або, навпаки, підштовхує діяти).

Система роботи також включає в себе методичні рекомендації для вихователів з питання розвитку та формування опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку та рекомендації щодо роботи з батьками в цьому напрямку. В рекомендаціях йдеться про: види та етапи розвитку пам'яті дошкільника; шляхи формування елементів логічного запам'ятовування під час освітнього процесу; поетапне формування розумових дій під час мнемічної класифікації (практичні дії, мовні та розумові); застосування групування з метою запам'ятовування; смислове співвіднесення, інші прийоми та особливості їх використання; управління розвитком пам'яті дітей старшого дошкільного віку.

Як для вихователів, так і для батьків у системі роботи передбачається інформація про характерні особливості розвивальних ігор (що собою являє гра, різні форми завдань для дитини, основні принципи, чого не можна робити під час процесу розвивальних ігор з дітьми, правила гри тощо). Також в рамках роботи вихователів з батьками з питань розвитку пам'яті дітей дошкільного віку в процесі ігрової діяльності нами було створено пам'ятку для батьків «Розвивальні ігри з дітьми. Як грати?».

Таблиця 2

Результати порівняння діагностування опосередкованої пам'яті дітей та рівня розвитку їх творчої ігрової діяльності

Рівень розвитку дитини за результатами дослідження	Результати дослідження ігрової діяльності, %	Результати дослідження опосередкованої пам'яті, %
Дуже високий рівень	10	10
Високий рівень	25	30
Середній рівень	55	50
Низький рівень	10	10

Висновки і пропозиції. Таким чином, у даній статті ми здійснили огляд емпіричного дослідження проблеми психологічного супроводу опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку у процесі творчих ігор, розкрили психологічні особливості взаємозв'язку рівня розвитку опосередкованої пам'яті дітей та рівня розвитку їх творчої ігрової діяльності. Також у статті були

описані елементи комплексної впровадженої у практику системи роботи з розвитку опосередкованої пам'яті дітей старшого дошкільного віку у ігровій діяльності, яка довела свою ефективність. Подальшою перспективою дослідження вбачаємо розгляд проблем розуміння батьками дітей важливості розвитку різних видів пам'яті у творчих іграх.

Список літератури:

1. Максименко С.Д., Терлецька Л.Г., Главник О.П. Пам'ять дитини. Київ : Главник, 2004. 112 с.
2. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Загальна психологія : підручник. Київ : Либідь, 2005. 464 с.
3. М'ясоїд П.А. Загальна психологія : навч. посібник, 3-тє вид., випр. Київ : Вища школа, 2004. 487 с.
4. Максименко С.Д. Загальна психологія : підручник, 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця : Нова книга, 2004. 704 с.
5. Павелків Р.В., Цигипайло О.П. Дитяча психологія : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2008. 432 с.
6. Запорожець А.В. Основы дошкольной педагогики / за ред. А.В. Запорожца, Т.А. Марковой. Москва : Академия, 1980. С. 17–28.
7. Солнцева О.А. Граємо в сюжетні ігри. *Дошкільне виховання*. 2005. № 4. С. 33–37.
8. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.

References:

1. Maksimenko, S.D., Terletska, L.G., & Glavnik, O.P. (2004). Pamyat dytyny [Baby's memory]. Kyiv: Glavnik, 112 p.
2. Skrypchenko, O.V., Dolynska, L.V., Ogorodniychuk, Z.V. and others (2005). Zahalna psykholohiya [General psychology]: a textbook. Kyiv: Lybid, 464 p.
3. M'yasoyid, P.A. (2004). Zahalna psykholohiya [General psychology]: textbook, 3rd edition, ed. Kyiv: Vyshcha shkola, 487 p.
4. Maksimenko, S.D. (2004). Zahalna psykholohiya [General psychology]: textbook, 2nd ed., revised and ext. Vinnitsa: Nova knyga, 704 p.
5. Pavelkov, R.V., & Tsigipalo, O.P. (2008). Dytyacha psykholohiya [Child psychology]: a teaching tool. Kyiv: Akademvydav. 432 p.
6. Zaporozhets, A.V. (1980). Osnovy doshkil'noyi pedahohiky [Fundamentals of Preschool Pedagogy]. Moscow: Akademiya, pp. 17–28.
7. Solntseva, O.A. (2005). Hrayemo v syuzhetni ihry [We play story games]. *Preschool education*, no. 4, pp. 33–37.
8. Ponymanskaya, T.I. (2006). Doshkil'na pedahohika [Preschool pedagogy]: a textbook for students of higher education. Kyiv: Akademvydav, 456 p.